

СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ: ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Олена ОХАПКІНА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються структурні та семантичні особливості творення заперечення у давньоанглійських та давньовірхньонімецьких розповідних реченнях.

Ключові слова: розповідне заперечне речення, маркери заперечення

The paper foccuses on the peculiar structural and semantic characteristic features of negation in Old English and Old High German declamatory sentences.

Key words: declamatory negative sentence, markers of negation

Синтаксичні зміни є тривалим процесом, що охоплює кілька століть, протягом останніх десятиліть проблеми історичного синтаксису перебувають у центрі посиленої уваги мовознавців [1; 3; 7; 13; 14; 18; 19; 22]. На нашу думку вмотивованим видається типологічне дослідження синтаксичних структур в англійській та німецькій мовах, а саме аналіз структури розповідного заперечного речення в германських мовах, проблеми порядку слів у досліджуваному типі речення, організації і функціонування першого. Незважаючи на значну кількість розвідок, синтаксична природа розповідного заперечного речення в англійській та німецькій мовах в історичній перспективі є недостатньо висвітленою, що, в свою чергу, і зумовило *актуальність* обраної нами теми.

В історії німецької та англійської мов прийнято виділяти кілька періодів розвитку, серед яких у фокусі нашої уваги перебувають, зокрема, давньовірхньонімецький і давньоанглійський.

Дослідження статусу та функціонування речень, які ґрунтовно здійснювалися як зарубіжними, радянськими, так і вітчизняними лінгвістами (R.Quirk [21], S.Greenbaum [21], D.Naroli [20], М.Я.Блох [2], В.В.Виноградов [4], Г.Г.Почепцов [11], А.М.Пешковський [10], О.І.Смірницький [12], І.Р.Буніятова [3]), є актуальним у наш час і вимагає подальшої наукової розробки.

Цілком зрозуміло, що функціонування речення, в тому числі і заперечного не було статичним, проте, навпаки, характеризувалося динамічними процесами змін. Основна увага нами звертається на історію розвитку розповідного заперечного речення, що дає можливість пояснити зміни у двох споріднених мовах. Недостатність вивчення проблем структури та функціонування розповідного заперечного речення у порівнювальних мовах, особливо в контексті сучасних лінгвістичних теорій, дозволило дослідити нам структурну організацію розповідного заперечного речення за допомогою синтаксичного аналізу його складників.

Об'єктом дослідження є розповідне заперечне речення в англійській і німецькій мовах у діахронічній перспективі. *Предмет* аналізу складають особливості функціонування структурних маркерів розповідного заперечного речення у давньоанглійській та давньовірхньонімецькій мовах. *Метою* нашої розвідки є встановлення подібних та відмінних структурних особливостей розповідного заперечного речення в давньоанглійському та давньовірхньонімецькому періодах шляхом лінгвістичного та структурного аналізу.

Загальновідомо, що основною одиницею синтаксичного рівня мови є речення. Останнє й становить ціліснооформлену одиницю повідомлення, за допомогою якого здійснюється передача інформації від мовця до слухача в процесі комунікації. Речення як структурна одиниця будь-якого тексту є багатограним синтаксичним утворенням, що несе певне стилістичне навантаження та підлягає вивченню з різних точок зору.

Синтаксична теорія не обмежується аналізом окремого речення, але має висвітлювати зв'язок мови і культури, а також шляхи історичних мовних змін [18: 43-44]. Кожну

синтаксичну одиницю визначають як певну категорію, що має свою структуру та значення, пов'язану з набором інших граматичних категорій, які входять у синтаксичну підсистему досліджуваної мови [9: 9].

У сучасному, як германському, так і слов'янському мовознавстві немає однастайності в дослідженні речення, натомість існує значна кількість різних поглядів. На сучасному етапі вивчення лінгвістики продовжується дослідження природи речення (N.Chomsky [15], І.Р.Буніятова [3] та інші). При цьому виникають нові підходи до визначення речення як основної одиниці синтаксису, що зумовлено багатоаспектністю першого та наявністю різних підходів до його інтерпретації.

Мовна система не є стабільною й у діахронічній перспективі характеризується змінами, що стосуються як морфологічного, так і синтаксичного рівнів, тому розповідне заперечне речення в історії досліджуваних мов доцільно розглядати у порівнянні в хронологічно однакових межах. Синтаксичні зміни є тривалим процесом, що охоплює кілька століть, формування і закріплення структури розповідного заперечного речення в англійській мові відбувається на фоні значущих змін на всіх рівнях мовної системи.

Зауважимо, що в межах досліджуваного явища, на нашу думку, порядок слів має суттєве значення, оскільки останній виконує важливі семантичні та структурні функції: передає послідовність подій, є засобом актуального членування речення, засобом когезії, являє собою яскравий емфатичний засіб топікалізації, уточнює зв'язки між членами речення; разом з інтонацією розрізняє граматичні типи [6: 281].

Оскільки, порядок слів, тобто певне розташування слів у реченні, – важливий показник структури мови, який тісно пов'язаний із морфологічною будовою мови, можемо припустити, що зіставлення порядку слів у різних мовах значною мірою допомагає встановленню своєрідності їхніх структур [6: 277].

Загальновідомо, що давньоанглійський період характеризується вільним порядком слів у реченні і частково це пояснюється відносно багатою системою закінчень. Але згідно з сучасними розвідками [3], [5], [15] у галузі давньоанглійського синтаксису, значним перебільшенням є твердження про «довільний» порядок слів у реченні. Доказом останнього може слугувати постпозиція визначуваного слова по відношенню до визначальних слів у рамках номінативної групи. У давньоанглійській мові вже спостерігаються досить чіткі правила побудови розповідного речення, які є нормою у сучасній англійській мові [16: 46]. Зафіксовані численні випадки вживання дієслова перед додатком у головному реченні [16: 51]. Слід зазначити, що загалом розповідне заперечне речення, а саме його структура, в давньоанглійський період відрізнялась та мала значущі відмінності порівняно з середньоанглійським періодом.

У той самий час порівняно з давньоанглійською мовою, головною особливістю давньонімецької мови є поєднання елементів рухливого та фіксованого порядку слів. До рухливих членів речення слід віднести підмет, додаток та обставину, що можуть займати будь-яке місце в реченні в залежності від комунікативної направленості речення [8: 261]. У давньонімецькій мові ще не зафіксовані остаточно позиції, закріплені за елементами рухливого та фіксованого порядку слів у реченні, але основні тенденції розвитку, що привели до становлення сучасного порядку слів, виявляються досить помітно.

Нами засвідчено, що характерним для синтаксису німецької мови є перманентне місце присудка у реченні. Саме з цим пов'язані особливості побудови німецького розповідного речення і властиві тільки німецькій мові функції порядку слів [6: 279], а саме підмет, додаток та обставина є рухливими елементами порядку слів давньонімецької мови, при цьому їх місце розташування визначається комунікативною направленістю всього речення.

У давньоанглійському розповідному заперечному реченні зустрічаються декілька формальних маркерів заперечення, які, в результаті, мають лише одне логічне заперечення.

Свідченням цьому слугує приклад (1):

- (1) ... *ƿæt heora nan ne mehte nanes wæpnes gewealdan*
 ... *that of-them none not could no weapon wield*
 '... *that none of them could wield any weapon* [16: 54]'

Найчастотнішим маркером вираження заперечення у давньоанглійському розповідному реченні є частка *ne*. Власне, заперечна частка *ne* вживається без змін у будь-якому заперечному реченні перед дієсловом-присудком. Це можна підтвердити прикладами (2) і (3):

(2) *ne sende se deofol ða fyr of heofenum, weah we hit ufan come*
not sent the devil then fire from heavens though that it from above came
 'the devil **did not** send fire from heaven then, though it came from above [16: 55]'

(3) *He ne andwyrde ðam wife æt fruman*
he not answered the woman at first
 'He **didn't** answer the woman at first [16: 55]'

У свою чергу, матеріал пам'яток засвідчує, що заперечення в давньовірхньонімецькій мові твориться за допомогою заперечної частки *ni* (*ne*), що проілюстровано прикладом (4):

(4) *Ni weiz ih inan.*
 «**He** знаю я його» [8: 261].

Часто заперечна частка структурно поєднується з дієсловом як у прикладі (5):

(5) *Uns nist erloubit zi slahanne einingan.*
 «**Нам не** дозволено нікого вбивати» [8: 262].

Однією з тенденцій розвитку розповідного заперечного речення у давньоанглійській мові є можливість існування двох елементів заперечення в рамках одного речення. Слід зазначити ще одну існуючу в староанглійській мові заперечну частку *nā*, яка перекладається часткою «not». Нами засвідчено вживання обох заперечних часток: *ne*, *nā* в межах одного речення з метою наголошення негативного значення, як у наведеному прикладі (6):

(6) *Ne ielde Grendel nā lange.*
 «**Grendel did not** delay long» [17: 90].

Нами виокремлено особливість давньовірхньонімецької мови порівняно з сучасною німецькою та англійською мовами, що полягає у можливості полізаперечного оформлення у рамках самого речення, що може бути наочно підтверджено прикладом (7):

(7) *Ther tag neuuirt niomer.*
 «**Цей день ніколи не** настане» [8: 273].

У давньоанглійській та давньовірхньонімецькій мовах можливе використання заперечної частки поряд з заперечним займенником чи прислівником *nihein* «ні один, жоден», *niō*, *niater* «ніколи» та *iniui* в одному розповідному заперечному реченні. У давньовірхньонімецькій мові в одному розповідному реченні окрім заперечної частки *ni* зустрічаються заперечні займенники як *nioman* «ніхто», *niowiht*, *nieht* «ніщо»:

(8) *Thaz thu iz niomanne ni quedes.*
 «**Щоб ти цього нікому не** казав» [8: 272].

(9) *So nemagthara uuidere nioman nieht ketuon.*
 «**Проти цього ніхто не може нічого** вдіяти» [8: 273].

Характерною особливістю давньовірхньонімецького розповідного заперечного речення було широке розповсюдження заперечних займенників *niowiht*, *nieht* «ніщо», що, в свою чергу, призвело до використання цих займенників не лише в прямому, основному значенні «ніщо», але й як засіб посилення основного заперечення *ni*, а потім і витіснило останнє взагалі:

(10) *Sie nemugen in imo doh nieht benemen.*
 «**Вони все ж не можуть** його у нього забрати» [8: 273].

Вивчення особливостей шляхів заперечення в давньоанглійській та давньовірхньонімецькій мовах наочно розкриває тотожні тенденції до полізаперечення у розповідних заперечних реченнях та до посилення ефекту заперечення у такому типі речення частками *ne* у давньоанглійській та *ni* (*ne*) у давньовірхньонімецькій мовах.

В обох досліджуваних мовах у давні періоди їх розвитку ускладнюється структура розповідного заперечного речення та впроваджується чітка регламентація порядку слів. Зростає спектр функцій заперечних займенників та прислівників, щоправда, нами видається доцільним зауважити, що деякі випадки використання заперечних елементів могли мати оказіональний характер і не відображали тенденцій у мовленні. Проблема розвитку

особливостей речень різної комунікативної направленості не є ще достатньо висвітленою, що відкриває нові перспективи для подальшого їх дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. – М.: Высш.шк., 1996. – 199 с.
2. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учеб. (на англ.яз.) – М.: Высш.шк., 2003. – 423 с.
3. Буніятова І. Р. Становлення складнопідрядного речення в давньо-германських мовах (IV-XIII ст.): Автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / КНЛУ. – К., 2004. – 37 с.
4. Виноградов В.В. Грамматика русского языка. – М.: Высш.шк., 1960. – 510 с.
5. Єсперсон О. Філософія граматики: Курс Лекцій (на англійском языке) – М.: Изд. ин. лит-ры, 1958. – 355 с.
6. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 424 с.
7. Мороховский А. Н. Слово и предложение в истории английского языка: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. – К., 1981. – 350 с.
8. Москальская О.И. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959. – 390 с.
9. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 156 с.
10. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Высшая школа, 1956. – 185 с.
11. Почепцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения. – К.: Вища школа, 1971. – 201 с.
12. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на англ. яз., 1959. – 284 с.
13. Ярцева В.Н. Исторический синтаксис английского языка. – М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – 308 с.
14. Vaugh A.C., Cable Th. A History of the English Language. – L.: Routledge, 1993. – 444 p.
15. Chomsky N. Syntactic Structures. – N.Y.: Mouton de Gruyter, 2002. – 117 p.
16. Fischer O., Kemenade A.V., Koopman W. The Syntax of Early English. – UK.: Cambridge University Press, 2004. – 336 p.
17. Hough C., Corbett J. Beginning Old English. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2007. – 251 p.
18. Lightfoot D.W. Principles of Diachronic Syntax. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979. – 429 p.
19. Mitchell B. Old English Syntax. Vol. I-II. – Oxford: Clarendon Press, 1985. – 1180 p.
20. Napoli D. Jo. Syntax Theory and Problems. – NY, Oxford: Oxford University Press, 1993. – 616 p.
21. Quirk R., Greenbaum S. A University Grammar English. – London: Longman Group Limited, 1973. – 476 p.
22. Visser F.Th. An Historical Syntax of the English Language. – Leiden: E.J.Brill, 1966. – Part II. Syntactic Units with One Verb. – 1305 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Охашкіна – асистент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історичний синтаксис германських мов